

УДК 94(437.1/2:477):930:323.1(477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2024.158.8>

Ірина МАЛАЦАЙ, канд. іст. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-5094-1082
e-mail: malatcaj@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЧЕХИ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Вступ. На території сучасної України проживають представники понад 100 різних національностей. Така різноманітність склалася під впливом економічних та соціально-політичних змін, що відбувалися протягом останніх століть в межах Європи. У статті, в межах сучасних кордонів України, визначено головні регіони розселення та проживання чехів-колоністів, відмінності умов переселення, облаштування, ведення господарства з урахуванням державницької політики оселення на українських землях, зроблено порівняльний аналіз соціально-економічного становища та вказано можливі напрями нових досліджень.

Методи. За умов використання загальноісторичних методів – порівняльного та синхронного, принципу історизму розглянуто та проаналізовано трансформаційні явища з урахуванням історичного контексту розвитку суспільних взаємовідносин; метод порівняльно-аналітичного аналізу для формування цілісних уявлень щодо розуміння спільних та відмінних складових соціально-економічних явищ. У процесі опрацювання джерел застосовано комплексний підхід і компаративний метод.

Результати. Визначено окремі регіони розселення чехів в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Вказано умови переселення та досліджено характерні ознаки соціально-економічного і правового становища чехів залежно від регіону їх розселення та вказано на внесок чехів у формування соціально-економічного та науково-культурного потенціалу для розвитку українських земель кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Висновки. Міграційні процеси другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. були результатом інтенсивного розвитку нової економічної формації в Європі. В пошуках сприятливих умов для існування в цей час активізується процес переселення чехів з Богемії та Моравії. Межі розселення охоплювали не лише території Австрійської імперії, вони колонізували й українські землі Російської імперії. Переселення чехів з історичної батьківщини на українські землі в межах Австрійської та Російської імперій другої половини ХІХ – початку ХХ ст. було спричинено різними факторами та передумовами. Процес чеської колонізації Півдня Російської імперії відбувався хвилеподібно. Найбільше чехів оселилося на Волині, а також в Київській та Подільській губерніях. На початок ХХ ст. чехи стали невід'ємною частиною населення українських земель.

Ключові слова: чеська колонізація, українські землі, соціально-економічний розвиток, Волинь, Південна Україна, Австрійська імперія, Російська імперія.

Вступ

Дослідження питань, пов'язаних з історією представників різних національностей на території сучасної України, завжди викликали інтерес у науковців, дослідників і на сьогодні не втрачають своєї актуальності. Сучасна українська історіографія дає змогу проаналізувати здобутки в напрямку дослідження чеської колонізації українських земель другої половини ХІХ – поч. ХХ ст., які дозволяють систематизувати знання імперського періоду, визначити подальші напрями наукових розвідок. Регіональний підхід вивчення етнічної історії дозволяє краще дослідити проблему та віднайти нові підходи до маловідомих фактів щодо перебування чехів на території сучасної України у ХІХ – поч. ХХ ст. В українській історіографії більшою мірою присутні традиційні підходи в дослідженні різноманіття історичних процесів. Одним із перших сучасних українських учених, хто звернувся до питання дослідження етнічного складу населення України, був В.І. Наулко (Наулко, 1998), який проаналізував і дав короткий опис історії формування на території України різних етнічних спільнот, вказавши на особливості їх соціального розвитку та взаємовідносини з українським населенням. Від часу проголошення незалежності в Україні з'явилася значна кількість видань, присвячених дослідженню національного питання та становищу представників різних національностей (Курас, 1994; Рафальський, 2000; Панчук, 2000; Рябошапка, 2000). Окремі аспекти щодо національного питання та перебування чехів на Буковині та Галичині містяться в роботах українських та чеських дослідників (Жерноклеєв, 2006; Мухіна, & Вацулик, 2013). Звертаючись до аналізу процесу переселення та облаштування чеських колоністів на Півдні України, на особливу увагу заслуговують дослідження науковців Одеси та Меліто-

поля (Волкова, 2004, с. 78–84; 2006; 2007, с. 177–188; Курінна, 2008, с. 65–72). Їх роботи ґрунтуються на архівних джерелах і є одними з перших, де зазначено про процес колонізації, заснування поселень. Чеська колонізація Волині другої половини ХІХ ст. була найбільш активною та чисельною. Тож масив наукових досліджень є доволі широким (Березнюк, & Власенко, 2014; 2017; Заславський, 1998, с. 147–149; Шмид, 2008, с. 147–156; Шпиталенко, 2002). Процесу розселення та облаштування чехів на Поділлі та Київщині присвячені розвідки (Пилипенко, 1999; Воловик, & Рішан, 1998, с. 35–37; Надольська, 2000). Мають місце дослідження, що характеризують ставлення Російської імперії до переселенців та етнічного питання загалом (Поліщук, 2012; Пилипенко, 1999).

На підставі аналізу накопичених досліджень варто зазначити, що переважна більшість робіт пов'язана зі свідченнями про процес переселення та облаштування колоністів і ґрунтується на офіційних джерелах. Мета статті – на основі наукових розвідок вітчизняних науковців проаналізувати, систематизувати та узагальнити здобутки в площині дослідження питань, пов'язаних з проживанням чехів на території сучасної України.

Методи

Методологічною основою статті є принцип історизму, за допомогою якого сформовано цілісність розуміння проблеми системності, об'єктивності та наступності. Огляд та аналіз окремих явищ розглядаються відповідно до умов, які існували в межах окремих регіонів і визначали характерні історичні обставини. Історико-порівняльний метод дав змогу відстежити та порівняти умови життєдіяльності чехів у різних регіонах, визначивши спільні та відмінні тенденції, динамічність розвитку; історико-типологічний та історико-системний методи

використані для аналізу конкретних подій та процесів з визначенням причин та їх функціонального поєднання.

Результати

Територія сучасної України на другу половину XIX – поч. XX ст. була розділена між двома імперіями. Умови політичного, соціально-економічного та культурного становища Австрійської та Російської імперій різнилися відповідно до їх устрою. Для імперії Габсбургів першочерговим завданням було зберегти свою цілісність, навіть йдучи на компроміс і трансформуючись у дуалістичну монархію, не відкидаючи можливості розширення територій та збереження впливу в європейській політиці. Для Російської імперії пріоритетним було розширення власних кордонів, збільшення впливу в Європі, а вже потім внутрішнє реформування, що було спричинене загостренням кризових явищ у середині XIX ст. Було чимало й схожого в системі управління обох імперій, особливо коли це стосувалося контролю над підданими, придушення прогресивних ідей, проявів інакодумства тощо. Був ще один фактор, який поєднував ці дві імперії, – це міграційні процеси, які час від часу активізувалися, а особливо якщо влада однієї з імперій створювала умови для заохочення до переселення в її межах (Російська імперія), навіть якщо обіцяні для облаштування колоністів умови зазвичай не відповідали дійсності.

Сучасні українські землі на той час були складовими обох імперій, а сьогодні це незалежна суверенна держава, тому виходячи з цього було б варто проаналізувати вивчення історії народів, що населяли українські землі, в єдиному контексті. Саме такий підхід дасть змогу отримати більш структуроване розуміння характерних особливостей та відмінностей становища чехів, їх роль і внесок у розвиток окремих регіонів.

На середину XIX ст. чехи потужною хвилею починають колонізувати території Півдня України, Волині, Київщини (Російська імперія), які стали для них новою батьківщиною, де вони облаштовували своє життя та побут, а також були присутні на землях Австрійської імперії – Галичині, Буковині та Закарпатті.

На середину XIX ст. більша частина Буковини входила до складу Австрійської імперії. Внаслідок революційних подій 1848–1849 рр. її території були відокремлені від Галичини і в січні 1849 р. Буковина стала окремим коронним краєм – Герцогством Буковина з власною конституцією та представництвом у Рейсхраті. Для Буковини із строкатою етнічною складовою, де мешкали українці, румуни, євреї, німці, поляки та ін., це стало часом інтенсивного розвитку в усіх сферах життя. Становище національних груп тут різнилося: в урядових установах адміністративною мовою була німецька, польську мову можна було почути серед чиновників. Що ж до решти мов, то вони здебільшого слугували засобом комунікації між представниками різних народів, "...на Буковині було 9 націй та щонайменше 8 віросповідань" (Жерноклєєв, 2006, с. 68). Чехи особливо потрапити сюди не прагнули, тому це були переважно чиновники низького рангу, які отримували місця служби з надією в подальшому повернутися з окраїн імперії до центру після завершення каденції. Герцогство Буковина не було тим місцем, куди прагнули потрапити австрійські чи польські чиновники, адже це була найбільш віддалена частина Австрійської імперії. Крім чехів-службовців у Чернівцях і окремих селах можна було зустріти чехів-ремесників та землеробів, які сюди приїздили з Богемії та Моравії в пошуках кращої долі, потерпаючи від економічної кризи, безземелля або малоземелля. Прибувши до Буковини, чехи переважно оселя-

лися в Чернівцях та навколишніх районах. Вагомий внесок у розвиток та розбудову Буковини зробив відомий архітектор, підприємець-меценат Йозеф Главка, який спроектував та контролював будівництво резиденції митрополитів Буковини та Далмації. Втілення проекту тривало від задуму в 1860 р. до остаточного завершення будівництва комплексу в 1882 р. Чимало чехів було й серед музикантів, які навчали та служили при театрах чи оркестрах, чия майстерність була досить популярною серед місцевих мешканців. На початок XX ст. на Буковині проживало близько 600 чехів, а до початку Першої світової війни їхня кількість збільшилася до майже 1 тис. осіб. У 1867 р. в Чернівцях було засновано культурно-просвітницьке та допоміжне товариство "Чеська бесіда" (Мухіна, & Вацулик, 2013, с. 435), яке мало власну бібліотеку, організовувало курси з вивчення чеської мови, проводило лекції та театралізовані вистави.

На землях Галичини переважало польське та українське населення. Королівство Галичини та Володимирії як частина Австрійської імперії перебувало в управлінні австрійської адміністрації. Від середини XIX ст. чиновники, які представляли імперську владу на місцях, були переважно австрійськими німцями або ж чехами, та лише на кінець XIX ст. ситуація дещо змінилася і до державної служби почали залучати поляків. Окрім того, до Галичини також переїздили чехи-ремесники, господарі-землероби, які були спроможні придбати тут землю та відкрити майстерню, оселившись у сільській місцині чи містах Королівства. Прибуваючи на поселення до Львова, чехи досить швидко створили свій чеський осередок, до якого входили службовці, представники тогочасної інтелігенції, діячі культури та мистецтва. Серед відомих чехів Львова варто відмітити Карела Бубліка (1868–1925) – архітектора, який спроектував чимало житлових будинків у центрі Львова на початку XX ст., Концертну залу для загальної Крайової виставки 1894 р. та Триумфальну арку на честь приїзду до міста Франца Йосифа. Карел Бублік, будучи актором-аматором, брав активну участь у театральному житті та очолював культурологічне товариство "Чеська бесіда".

Крім Львова, чеські ремісники, господарі, музиканти оселялися на Сході Галичини в українських або українсько-польських містах або селах, таких як Станіслав (нині Івано-Франківськ) та Бережани (нині Львівська область), де активно інтегрувалися в місцеве життя або ж створювали окремі поселення. Активним процес був у 70-х роках XIX ст., коли чехи цілими родинами зі своїм збіжжям, худобою, засобами праці переїздили до Галичини, де зустрічали теплий прийом, адже вони приносили із собою передові технології обробки землі (мова в першу чергу про реманент), переробки сільськогосподарської продукції, ведення господарства. До Галичини вирушали переважно селяни зі східної та північної Богемії у пошуках кращих умов життя, які не завжди справджувалися. Частина з них поверталася назад, дехто їхав далі на Волинь або ще далі на Схід. Наприкінці 70-х років XIX ст. до Східної Галичини в с. Вовків (нині Львівська область) разом з родиною переїхав Франтішек Ржегорж (1857–1899), який на сьогодні є знаним етнографом, дослідником побуту та традицій українців Галичини. Загалом чехи, які жили та працювали в Галичині, брали активну участь у громадському, культурно-просвітницькому та політичному житті краю¹.

¹ Домінік Зброжек (1832–1889) – астроном, геодезист, педагог, завідувач першої в Україні кафедри геодезії і сферичної астрономії, засновник та перший керівник єдиної у XIX ст. на

Для чехів, які переселялися до Буковини та Галичини аби покращити свій соціально-економічний статус чи то "зробити кар'єру", потрібно було пристосовуватися до нових умов життя, але в той же час вони залишалися підданими тієї імперії де народилися, закони та порядки якої діяли і в цих частинах імперії.

По-іншому ситуація складалася у чехів, які на другу половину XIX ст. вирішили емігрувати до Російської імперії, де діяли інші закони та правила, населення сповідувало інше вірування та дотримувалося власних традицій. В 60-х роках XIX ст. розпочалося активне переселення чехів на Південь тодішньої Російської імперії (нині Південь України). Як зазначає один із сучасних дослідників історії Півдня України: "край, що одержав назву Південь України територіально в кордонах колишніх Херсонської, Катеринославської та Таврійської губерній і охоплює нинішні Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську області, частину Донецької й Кіровоградської областей, а також Крим...[в історичному контексті] ці території також становили єдність" (Данілюченко, 1993, с. 3)

Реформи 60-х років XIX ст., скасування кріпацтва привернули увагу різних народів, в тому числі й чехів, до можливості колонізації земель Російської імперії. На середину 60-х років XIX ст. спостерігається активне прибуття колоністів на українські землі, в тому числі й на Південь. Після Кримської війни 1853–1856 рр. відбулося масове переселення кримських татар та ногайців до Османської імперії, що призвело до запустіння земель Криму та Північної Таврії¹.

Чехи після прибуття до Криму засновували власні колонії, оселяючись у гірських та степових місцевостях, але це була переважно степова частина – Перекопський повіт і покинуті села, де раніше мешкали кримські татари. На 60-ті роки XIX ст. були засновані перші колонії Південної України: Олександрівка (нині с. Олександрівка Курманського району), Табір (нині с. Макарівка Курманського району), Царевкич (нині с. Пушкіне Курманського району), Богемка (нині с. Лобанове Джанкойського району). Оселялися чеські переселенці і на землях поміщицьких маєтностей. Від початку колоністи отримували від держави фінансову допомогу, яка мала покрити витрати на облаштування житла та задоволення першочергових потреб (придбання збіжжя, худоби, господарського реманенту тощо). Досить часто виникали конфлікти з місцевими поміщиками, які укладали договори з чехами, дозволяли оселятися в межах своїх володінь та виділяли землю, але потім в односторонньому порядку порушували умови угод і починали ставитися до чехів як до залежних селян.

В пошуках більш сприятливих умов для ведення господарства частина колоністів мігрувала до Таврійської губернії, де в Мелітопольському повіті заснували поселення Чехоград (нині с. Чехоград Мелітопольського району Запорізької області). На кінець XIX ст. в Таврійській губернії чехів проживало 1 962 особи, з яких 223 –

в містах, решта 1739 – в селах. Найбільше чехів жило в Перекопському (642 особи) та Мелітопольському (719 осіб) повітах. Переважна частина чехів – 1 701 були римокатоликами, 60 % з яких мала освіту і були на другому місці після німецьких колоністів (Тройницький, 1904, с. 11–18). Від самого початку для чехів було складно пристосовуватися до місцевого клімату, який суттєво різнився від звичного їм на батьківщині. Багато хто не витримував випробувань та повертався до Чехії або перебирався до інших місць, але були й ті, хто залишався освоювати степові місцини та організовували власні господарства. Вже в 70-ті роки XIX ст. було засновано поселення Мала Олександрівка та Новосамарка (нині Одеська область). На кінець XIX ст. частина чехів оселилася в Одесі – 616 осіб (Тройницький, 1903, с. 12) та в Катеринославській губернії – 450 осіб (Тройницький, 1904, с. 14).

В соціальному плані серед чеських колоністів переважали господарі-землероби, садівники та ремісники, які відкривали свої майстерні, займалися мукомельною справою і вже на 80-ті роки XIX ст. завдяки власній системі ведення господарства чеські громади стали доволі заможними, мали спільні обшинні каси взаємодопомоги в скрутних ситуаціях.

На початку XX ст. в південному регіоні України жило та працювало чимало видатних чехів, серед яких Й.В. Прібік (1855–1937) – талановитий педагог і композитор, який тривалий час був головним диригентом Одеського оперного театру, Я.І. Грдина (1871–1931) – відомий фізик, учений-механік, викладач, О.А. Яната (1888–1938) – науковець-ботанік, доктор біологічних наук. Значна частина чеської одеської інтелігенції працювала у сфері культури, просвітництва та мистецтва.

Поява чехів на Волині в 60-х роках XIX ст. була пов'язана із суспільно-політичними процесами, що відбулися внаслідок придушення польського повстання 1863–1864 рр. Реакцією з боку російської влади на виступ поляків стали масові арешти та позбавлення їх права на земельну власність. Переслідування та подальші політичні репресії підштовхнули значну частину шляхти залишити свої маєтки та емігрувати за межі Російської імперії. Таким чином вивільнилася частина земель, які досить швидко були заселені чехами. Українські селяни не мали достатньо коштів для викупу землі польської шляхти, полякам-католикам було заборонено купувати землі, а налякані збройним виступом поляків поміщики з інших губерній побоювалися сюди перебиратися, тому вартість землі була значно занижена. Переселення чехів на Волинь наприкінці 60-х років XIX ст. була пов'язана з діяльністю Варшавського товариства, що займалося продажем земельних наділів та працевлаштуванням. Власниками товариства були поляк Вільковський та німець Бардаш, а згодом до них приєднався чех Ф. Пршибил, який знаходив бажаючих купувати землю та переселятися на Волинь. За посередництва Варшавського товариства у Рівненському повіті чеські колоністи викупували маєтки, першими з яких були: Глинськ (нині Здолбунівський район Рівненської області), Семидуби (нині Дубенський район Рівненської області), Ульянови (нині с. Нагірне Дубенського району Рівненської області), Мирогоща (нині Дубенський район Рівненської області). Загалом на 1874 р. на Волині чехи-колоністи заснували 65 поселень (Малацай, 2024).

Від початку переселення на Волинь відбувалося з ініціативи приватних осіб й мало певною мірою стихійний характер, але вже в травні 1870 р. була створена особлива комісія при Міністерстві внутрішніх справ Російської імперії з питань переселення чехів у Південно-

Заході України астрономічної обсерваторії; декан інженерного і машинобудівного факультету та ректор технічної академії (1888–1889 рр.); член Львівської ради та представник від міста Самбір у Сеймі Королівства Галичини та Володимирії (1876–1883 рр.). Людвік Челанський (1870–1931) – засновник Чеської філармонії, перший диригент Львівського оперного оркестру і засновник Львівської філармонії.

¹ "У 1860–1862 рр., згідно з даними Статистичного комітету, емігрувало 192 360 татар" (цит. за Бикова Т.Б. (2017) Кримські татари в імперській Росії: витиснення з Батьківщини. Український історичний журнал, 4, 56).

Західний край, а 10 червня 1870 р. імператор затвердив постанову Комітету міністрів "Про дозвіл розселення чехів на Волині" (Малацай, 2024). Російський уряд досить прихильно ставився до чеських колоністів, розраховуючи на них як на потужний економічний потенціал, адже їх методи і вміння господарювання, передові знання в ремісничій сфері та підприємництві сприяли економічному зростанню регіону. Здебільшого чехи-колоністи сповідували католицьку віру, що було абсолютно неприйнятним для російської влади, тому уряд не міг залишити поза увагою це питання. Однак сподівання влади повернути чехів до православ'я не виправдалися і вже у 1884 р. був виданий указ, який забороняв чехам-колоністам купувати землі на Волині. Аби не втратити вже придбані землі, частина чехів прийняла православ'я, а частина переїхала на Південь України, де не було такого активного нав'язування православ'я. В результаті відчутно зменшилася кількість переселенців на українські землі. Втім, релігійне питання в цьому процесі відігравало другорядну роль, на першому ж місці були економічні умови в Російській імперії – збереження феодального характеру в капіталістичних відносинах та сільському господарстві, а також політично-суспільний лад, нетерпимий до будь-яких національних проявів чи вільнотумства. Соціальний склад чехів-колоністів Волині особливо не різнився від інших регіонів. Крім селян-господарів були дрібні торговці, підприємці, представники інтелігенції, які шукали кращих умов життя та ведення господарства.

У другій половині XIX ст. чехи мали свої поселення в Подільській та Київській губерніях¹. Тут вони мешкали переважно в невеличких містечках та були активно залучені до тутешнього життя. Це були переважно кваліфіковані робітники, залізничники, техніки та представники інтелігенції, поява яких була пов'язана з інтенсивним розвитком капіталістичних форм господарювання.

На другу половину XIX ст. у Києві існували підприємства з чеським капіталом, де працювали сотні робітників з австрійської Чехії, були засновані десятки промислових та торговельних підприємств, серед яких машинобудівні заводи Гретера та Криванека, Фільверта та Дедіни, Унгерманна і Неєдліх, майстерні автомобільної фірми "Лаурин і Клемен" тощо). Крім виробництва у Києві чехи займалися торгівлею, створивши понад 50 торговельно-промислових закладів. Робітники підприємств з сім'ями мешкали переважно в районі Шулявки. На початку XX ст. у Києві розташовувався відомий у межах всієї імперії магазин музичних інструментів Генріха Ігнатія Індрижішека, де продавали грамофонні платівки із записами популярних київських артистів, музикантів, декламаторів (Малахай, 2017).

Висококваліфіковані чехи-мігранти початку XX ст., представники нової буржуазії сприяли розвитку реальних секторів економіки в межах українських земель, а підприємства Києва стали прикладом впровадження нових технологій на виробництві та підготували багато фахівців, які в подальшому засновували нові підприємства та розвивали власну справу.

Чеські переселенці були також активно задіяні в сільському господарстві, впроваджуючи високий рівень агрокультури та використовуючи мінеральні й органічні добрива для підвищення врожайності посівних культур. Чеські домогосподарства концентрувалися переважно на півночі Київської губернії, були нечисленними і гос-

подарювали на власній землі. Лише одна чеська колонія у Радомишльському повіті була заснована і працювала на орендованій землі. Це є свідченням того, що більшість чеських господарств володіли достатньою кількістю землі, були забезпечені не кустарним, а фабричним інвентарем (сівалки, жатки, плуги, драпаки) та іншими засобами виробництва. Вони дбайливо ставилися до землі, існувала спеціалізація з вирощування різних сільськогосподарських культур.

На початку XX ст. чеські господарі починають використовувати в переробці молочної продукції нові технології – сепаратори, а перероблену продукцію продавати в містах. У Київській та Подільській губерніях було поширене вирощування хмелю. Вирощували також пшеницю, жито, ячмінь, овес, картоплю, цукровий буряк. Чеські землероби вирізнялися вмінням раціонально вести господарство та швидко реагували на потреби ринку, пристосовуючись до місцевих умов. В окремих господарствах вирощували конюшину, капусту, займалися садівництвом. Поширеним було будівництво броварень та виготовлення пива, кращі сорти хмелю для якого завозилися з Чехії.

Крім ведення господарства, чехи цікавилися культурою, побутом, звичаями і традиціями місцевого населення. Чималий внесок у розвиток української науки та культури зробили чехи, які жили та працювали в Україні наприкінці XIX – початку XX ст. Є. Рихлік (1888–1937) – відомий учений-етнограф, славіст-знавець понад 10 мов, краєзнавець, педагог та видатний громадський діяч, після закінчення Київського університету працював в Етнографічній комісії Всеукраїнської академії наук. В. Вондрак (1859–1925) – відомий вчений, філолог-славіст. В. Хвойка (1850–1914) – вчений-археолог, дослідник Трипільської, Черняхівської та Зарубинецької культур, засновник Історичного музею в Києві.

Дискусія і висновки

Переселення чехів з історичної батьківщини на українські землі в межах Австрійської та Російської імперій другої половини XIX – поч. XX ст. було спричинене різними факторами та передумовами.

Внаслідок соціально-економічної кризи в Австрійській імперії, яка поглибилася на середину XIX ст., нестача сільськогосподарських земель та надлишок робочої сили спонукали чехів до пошуку нових земель та можливостей для господарювання. Зміни в адміністративному устрої Австрійської імперії та бурхливий соціально-економічний розвиток вимагали збільшення чиновницького апарату на Буковині та Галичині. Віддаленість цих провінцій не приваблювала німецьких австрійських чиновників переїздити, натомість для чеських службовців це був шанс отримати місце з перспективою подальшого кар'єрного зростання.

Здебільшого чехи Буковини та Галичини були чиновниками, ремісниками, дрібними підприємцями та представниками творчої інтелігенції. Важливим аспектом їх успішної адаптації було спільне громадянство, підданство, релігія та соціально-побутовий простір. Це їх і відрізняло від становища чехів-колоністів у межах Російської імперії.

Внутрішня політика Російської імперії була зорієнтована на результати зовнішньої експансії та розширення кордонів, внаслідок чого відбулося збезлюднення Півдня України та переслідування поляків на Волині після придушення польського повстання 1863–1864 рр. У зв'язку із цим на другу половину XIX ст. сформувалися умови, що дали поштовх до переселення чехів на українські землі.

¹ В Подільській губернії за результатами перепису 1897 р. мешкало 886 чехів; в Київській – 3 294 особи.

Процес чеської колонізації Півдня Російської імперії відбувався хвилеподібно, а обіцяні владою умови оселення при цьому не завжди відображали реальний стан речей. Однак прагнення до покращення умов життя і бажання бути господарями підштовхувало найбільш дієвих і цілеспрямованих переселенців на пошук нових земель чи то місця для господарювання та облаштування побуту. Подібні цілі переслідували й чехи, які прибували до Київської та Подільської губерній.

Варто зазначити, що це були працелюбні, натхненні, творчо обдаровані особистості (музиканти, педагоги, мистецька і технічна інтелігенція), які зробили вагомий внесок та залишили свій слід в науці, архітектурі, мистецтві.

Список використаних джерел

- Березнюк, О. С., & Власенко, О. М. (Ред.). (2014). *Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць*. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка.
- Березюк, О. & Власенко, О. (2017). *Теорія і практика чеських рухів на Волині: духовний феномен*, ЖДУ ім. І. Франка.
- Воловик, О., & Рішан Н. (1998). Чехи на Вінниччині. *Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність*, (б.в.), 35–37.
- Волкова, С. (2006). *Чехи на півдні України (друга половина XIX – перша третина XX століття)*, Антіква.
- Волкова, С. (2004). Из истории этносоциальных процессов в Таврической губернии во второй половине XIX века. *Література та культура Полісся*, 27, 78–84.
- Волкова, С. (2007). Чешская эмиграция на юг Украины: вторая половина XIX – начало XX века. *Историческое наследие Крыма*, 20, 177–188.
- Данильченко, О. (1993). *Етнічні групи півдня України: Економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. XX ст.* <http://history.org.ua/JournALL/Preprint/1993/12.pdf>
- Жерноклеєв, О. С. (2006). *Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)*. Вид.-дизайн. від. Центру інформ. технологій.
- Заславський, І. (1998). Волинські чехи: маловідомі сторінки історії. *Вітчизна*, 147–149.
- Курас, І. (1994). *Національні відносини в Україні у XX ст.*, Наукова думка.
- Курінна, М. (2008). Формування чеських поселень на півдні України: чехи Північного Приазов'я (60-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.). *Народна творчість та етнографія*, 65–72.
- Малацай, І. (2017). Внесок чехів у розвиток економіки Києва (кінець XIX – початок XX ст.). *Етнічна історія народів Європи*, 52, 45–50 <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2017/52/articles/6.pdf>
- Малацай, І. (2024). Іміграція чехів на українські землі в другій половині XIX ст. *Європейські історичні студії*, 28. <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28>
- Мухіна, Ю. Л., & Вацулик, Я. (Ред.). (2013). *Історія Чехів в Україні*. НАУ.
- Надольська, В. (2000). Регулювання російським царизмом процесів колонізації Південно-Західного краю у другій половині XIX ст. *Житомирщина на зламі тисячоліття. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині*, 18.
- Наулко, В. І. (1998). *Хто і відколи в Україні живе*. Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 80.
- Поліщук, Ю. (2012). *Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.)*. ІПІЕНД.
- Панчук, М. (Ред.). (2000). *Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект*. ІПІЕНД, 2000.
- Пилипенко, О. (1999). Трудова імміграція в Україну і політика Російської імперії щодо переселенців у другій половині XIX ст. *Людина і політика*, 3, 20.
- Рафальський, О. О. (Ред.). (2000) *Національні меншини України у XX столітті*. Поліс.
- Тройницький, Н. А. (Ред.). (1904). *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г., Таврическая губерния, Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел*, 41, 341 http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_perepys41_1904/e_dzherela_perepys41_1904.pdf
- Тройницький, Н. А. (Ред.). (1904). *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.: Екатеринославская губерния, Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел*, 13, 254 http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elilb_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0006895
- Тройницький, Н. А. (Ред.). (1903). *(Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.: Город Одесса, Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел*, 47, 196 http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_perepys47_1904/e_dzherela_perepys47_1904.pdf

- Тройницький, Н. А. (Ред.). (1903). *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.: Волынская губерния, Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел*, 8, 312 http://history.org.ua/LiberUA/perepys8_1904/perepys8_1904.pdf
- Шмид, О. П. (2008). Причины массовой колонизации Волини у второй половине XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*, 14, 147–156. http://resource.history.org.ua/publ/xix_2007_14_147
- Шпиталенко, Г. (2002). Господарська діяльність чеських колоністів Волині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, 15, 64.
- Шульга, С. А., & Сидорук, І. П. (2021). *Шульга Світлана Анатоліївна: біобібліографічний покажчик*. Волин. нац.ун-т ім. Лесі Українки, 37.

References

- Berezniuk, O. S., & Vlasenko, O. M. (Eds.) (2014). *Czechs in Volyn: history and modernity: a collection of scientific papers*. Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Berezniuk, O. & Vlasenko, O. (2017). *Theory and practice of Czech movements in Volyn: a spiritual phenomenon*. Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Danilchenko, O. (1993). *Ethnic groups of the South of Ukraine: Economic and socio-political situation in the early 20s of the twentieth century*. <http://history.org.ua/JournALL/Preprint/1993/12.pdf> [in Ukrainian].
- Kuras, I. (1994). *National relations in Ukraine in the XX century*, Scientific thought [in Ukrainian].
- Kurinna, M. (2008). Formation of Czech settlements in the south of Ukraine: Czechs of the Northern Pryazovia (60s of the XIX century – early XX century). *Folk art and ethnography*, 65–72 [in Ukrainian].
- Malatsai, I. (2017). The contribution of the Czechs to the development of Kyiv's economy (late XIX – early XX centuries). *Etnichna istoria narodiv Yevropy*, 52, 45–50 <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2017/52/articles/6.pdf> [in Ukrainian].
- Malatsai, I. (2024). Immigration of Czechs to Ukrainian lands in the second half of the nineteenth century. *European Historical Studies*, 28. <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28> [in Ukrainian].
- Mukhina, Y. L., & Vatsulyk, J. (Eds.) (2013). *History of the Czechs in Ukraine*. NAU [in Ukrainian].
- Nadolska, V. (2000). Regulation by the Russian tsarism of the processes of colonisation of the South-Western region in the second half of the nineteenth century. *Works of the Zhytomyr Scientific and Local History Society of Volyn Researchers*, 18 [in Ukrainian].
- Naulko, V. I. (1998). *Who lives in Ukraine and since when. Main specialised edition of literature in the languages of national minorities of Ukraine*, 80 [in Ukrainian].
- Panchuk, M. (Ed.) (2000). *National minorities of Ukraine in the XX century: political and legal aspect*. IPEiND [in Ukrainian].
- Polishchuk, Y. (2012). *National Minorities of the Right Bank of Ukraine in the Context of the Ethnic Policy of the Russian Empire (late XVIII – early XX centuries)*. IPEiND [in Ukrainian].
- Pylypenko, O. (1999). *Labour immigration to Ukraine and the policy of the Russian Empire towards immigrants in the second half of the XIX century*. Rafalsky, O. O. (Ed.) (2000) *National Minorities of Ukraine in the XX Century*. Polus [in Ukrainian].
- Shmid, O. P. (2008). Reasons for the mass colonisation of Volyn in the second half of the nineteenth century. *Problems of the history of Ukraine in the nineteenth and early twentieth centuries*, 14, 147–156. http://resource.history.org.ua/publ/xix_2007_14_147 [in Ukrainian].
- Shpytalenko, H. (2002). Economic activity of Czech colonists in Volyn (the second half of the nineteenth – early twentieth century). *Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhia State University*, 15, 64 [in Ukrainian].
- Shulga, S. A., & Sydoruk, I. P. (2021). *Shulha Svitlana Anatoliivna: a bibliographic index*. Volyn National University named after Lesya Ukrainka [in Ukrainian].
- Troynitskiy, N. A. (Ed.) (1904). *First General Census of the Population of the Russian Empire in 1897, Tauride Province*, Published by the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs, 41 http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_perepys41_1904/e_dzherela_perepys41_1904.pdf [in Ukrainian].
- Troynitskiy, N. A. (Ed.). (1904). *The First General Census of the Population of the Russian Empire 1897: Ekaterinoslav Province*, Publication of the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs, 13 http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elilb_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0006895 [in Russian].
- Troynitskiy, N. A. (Ed.) (1903). First general census of the population of the Russian Empire in 1897: City of Odesa, Publishing House of the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs, 47 http://history.org.ua/LiberUA/e_dzherela_perepys47_1904/e_dzherela_perepys47_1904.pdf [in Russian].
- Troynitskiy, N. A. (Ed.) (1903). *The First General Census of the Population of the Russian Empire in 1897: Volyn Gubernia*, Published by the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs, 8 http://history.org.ua/LiberUA/perepys8_1904/perepys8_1904.pdf [in Russian].
- Volkova, S. (2006). *Czechs in the South of Ukraine (second half of the XIX – first third of the XX century)*, Antiqua.

Volkova, S. (2004). From the History of Ethno-Social Processes in the Tavricheskaya Gubernia in the Second Half of the XIX Century. *Literature and Culture of Polesie*, 27, 78–84 [in Russian].

Volkova, S. (2007). Czech emigration to the south of Ukraine: the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. *Historical Heritage of Crimea*, 20, 177–188 [in Russian].

Volovyk, O., & Rishan, N. (1998). (b.v.), Czechs in Vinnytsia region. *National minorities of the Right-Bank Ukraine: history and modernity*, 35–37 [in Ukrainian].

Zaslavskyi, I. (1998). Volyn Czechs: little-known pages of history. *Vitchyzna*, 147–149 [in Ukrainian].

Zhernokleyev, O. S. (2006) *National Sections of Austrian Social Democracy in Galicia and Bukovina (1890-1918)*. Izd. Centre for Information Technologies [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 01.08.24

Прорецензовано / Revised: 16.08.24

Схвалено до друку / Accepted: 16.09.24

Iryna Malatsai, PhD (Hist.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-5094-1082

e-mail: malatcaj@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CZECHS IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES

Background. More than 100 different nationalities live on the territory of modern Ukraine. This diversity was formed under the influence of economic and socio-political changes that have taken place in Europe in recent centuries. The article identifies the main regions of settlement and residence of Czech colonists within the modern borders of Ukraine, the differences in the conditions of resettlement, settlement, and farming, taking into account the state policy of settlement on Ukrainian lands, makes a comparative analysis of the socio-economic situation, and indicates possible directions for new research.

Methods. Using general historical methods – comparative and synchronous, the principle of historicism – the transformational phenomena are considered and analysed taking into account the historical context of the development of social relations; the method of comparative and analytical analysis is used to form a holistic view of understanding the common and distinctive components of socio-economic phenomena. In the process of processing the sources, an integrated approach and a comparative method are applied.

Results. The author identifies the individual regions of Czechs' settlement in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. The conditions of resettlement are indicated and the characteristic features of the socio-economic and legal status of the Czechs, depending on the region of their settlement, are investigated, as well as the contribution of the Czechs to the formation of socio-economic, scientific and cultural potential for the development of Ukrainian lands in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Conclusions. The migration processes of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries were the result of the intensive development of a new economic formation in Europe. In search of better living conditions, the process of resettlement of Czechs from Bohemia and Moravia intensified at that time. The settlement boundaries covered not only the territories of the Austrian Empire, but they also colonised the Ukrainian lands of the Russian Empire. The resettlement of Czechs from their historical homeland to the Ukrainian lands within the Austrian and Russian empires in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries was caused by various factors and preconditions. The process of Czech colonisation of the South of the Russian Empire took place in waves. Most Czechs settled in Volhynia, as well as in the Kyiv and Podillia provinces. By the beginning of the twentieth century, Czechs had become an integral part of the population of the Ukrainian lands.

Keywords: Czech colonisation, Ukrainian lands, socio-economic development, Volhynia, Southern Ukraine, Austrian Empire, Russian Empire.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.